

Umetničke prakse i koncept društvene posebnosti

Jugoslovenska kulturna politika i umetnost posle 1948.

Olga Manojlović Pintar

Na današnjem Trgu Slavija, 20. novembra 1949, održan je veliki komemorativni skup – u prisutstvu ogromnog broja građana, državnih i partijskih zvaničnika sahranjeni su posmrtni ostaci trideset i pet godina ranije poginulog Dimitrija Tucovića. Mesto za polaganje kovčega odredio je dug istorijat prostora, pre svega činjenica da se upravo na Slaviji nalazila zgrada u koju je prvo bila smeštena Sala mira, pa prvi Socijalistički narodni dom, sedište Tucoviće Srpske socijaldemokratske stranke, a zatim i Komunističke partije Jugoslavije. Glavni radnički savet i, najzad, prvi Radnički dom kulture u oslobođenom Beogradu. Okupljeni na komemoraciji učestvovali su u događaju koji je predstavljao važnu simboličnu prekretnicu za čitavu socijalističku Jugoslaviju. Sahrana posmrtnih ostataka jednog od prvih socijalista na jugoslovenskim prostorima je predstavljala, naime, svojevrsno preoznačavanje javnog prostora i jasan pokazatelj nove idejne osnove, ali i prakse razvoja socijalizma.

Pet godina ranije, odnosno neposredno po oslobođenju Beograda, na Slaviji su, kao i na drugim gradskim trgovima i raskrsnicama, sahranjeni poginuli vojnici Crvene Armije. U prvim posleratnim danima, nad humkama crvenoarmejaca su podizani skromni, ali brojni spomenici i spomen-obelježja, koji su predstavljali važna mesta okupljanja zajednice tek izašle iz rata i mesta konstituisanja novih političkih realnosti.

Društvena praksa i političke promene ubrzo su pokazale da je autohtonost NOP-a i partizanske pobeđe u ratu i revoluciji nužno određivala i autentičan put u socijalizam jugoslovenskih komunista po završetku oružanih sukoba. To je uključivalo, između ostalog, i precizno izdavanje teorijskih osnova iz kojih je proisticala politička odlučnost revolucionarne levice. Dimitrije Tucović je u tom smislu predstavljao ličnost par excellence, čije je celokupno stvaralaštvo dokazivalo snažnu ideološku principijelnost i odanost idejama socijalizma. Postavljanjem njegovog groba na mesto na kome je prethodno komemorirana žrtva i herojstvo vojnika Crvene Armije u javnost je unet novi aktivan ideološki sadržaj.

Autentičan ideološki koncept jugoslovenskih komunista je počivao na afirmaciji revolucionarnih sadržaja, ali i na nužnosti suprotstavljanja političkim diktatima Sovjetskog Saveza. Od raskida sa Inforbiorom (1948) i, posebno, posle VI kongresa KPJ (1950) postepeno su artikulisane revolucionarne ideološke i političke smernice za apropriaciju i transformaciju postojećih društvenih formi i praksi. Tu specifičnost je najjasnije izrazio Miroslav Krleža u govoru na Drugom kongresu jugoslovenskih pisaca, ističući: „Osnovna formula naše civilizacije danas i ovdje bila je: da su mnogobrojne civilizacije oko nas na Mediteranu i Balkanu nestale u mraku historije, a naša da je između zapadnoevropskim i balkanskim jedina, koja nije polatinjena i greacizirana isto tako kao što je jedina, koja je danas socijalistička, na temelju svoje vlastite revolucionarne borbe“.

Upravo je tako uobličен koncept političke i kulturne posebnosti. Kroz stvaralaštvo jugoslovenskih umetnika je kreiran socijalistički okvir unutar koga je formulisana idejla kontinuiteta borbe za slobodu i ravnopravnost. Na taj način su i još snažni toposi nacionalne ideologije saobražavani sa revolucionarnim principima. Štaviše, i iskoraci u polje navodno autonomnih umetničkih praksi, kao što je bio socijalistički estetizam na primer, snažno su gradili tako definisanu jugoslovensku posebnost.

Memorijalizacija Drugog svetskog rata i socijalističke revolucije kao vrhunca autonomne i autohtone borbe Jugoslovena je, u toku prve decenije postojanja nove države, predstavljala osnov radikalnog drugačijeg tumačenja prošlosti i konstituisanja sadašnjosti. Kroz različite kulturne i umetničke prakse tada je artikulisana forma specifičnog kolektivnog identiteta, koja ne samo da je počivala na ideji unikatnosti svojiničkih odnosa, privredne i društvene organizacije, nego i na jasno profilisanim umetničkim praksama utemeljenim u ideji kontinuiteta socijalne borbe i istorijske posebnosti.

Povijest krvave diktature

Primož Krašovec

Taj, revizionistički, diskurs pripovijeda historiju krvi, ubojstava nedužnih, tugovanja, razbijenih obitelji i uništenih života. Radi se o morbidnoj, krvlju, ubijanjem i mrtvima opsjednutoj pripovijesti o krvoločnim komunistima, šačici barbara željnih vlasti, koji su za vrijeme Drugog svjetskog rata nelegitimno i nelegalno preuzeli vlast, te nakon rata pobili svoje političke i vojne protivnike. I kasnije su zatirali, zatvarali, mučili i ubijali sve disidente, sve one koji bi mogli ugroziti njihovu totalnu i totalitarnu strahovladu. Radi se o diskursu rata koji nikada nije stvarno završio, koji je, sakriven ispod nazivlag mirne i uređene društvene površine, divljao sve do osamostaljenja Slovenije.

Ovaj diskurs predstavlja se kao konačno dočekana pobuna povijesti onih koji su bili utišani i pobijeni u vrijeme komunizma, kao mračna istina komunističkog projekta Jugoslavi-je. On je usredotočen isključivo na nasilje vlasti. Revizionističke povjesničarke i povjesničarke, zaposlene brojanjem kostiju, ne zanima ni jugoslavenska ekonomska povijest, niti povijest njenih socijalnih politika, nego samo tajni rat barbarskih vladara protiv nedužnog naroda. Ti barbari sakrili su dokaze o svojim zločinima u skrivene arhive i podzemne rovove, pobili ih pozatvarali one koji su za to zločine znali, te se služili lažima i medijskom manipulacijom da bi zaveli javnost i prikrili svoje zločine. Na toj osnovi oblikuje se klasična figura herojskog disidenta – u suprotnosti s prepređenim, ciničnim, nesvesnim i nasilnim komunistima, disident je pošten, istinoljubiv, moralno čist i duboko humanistički – i paranoične „teorije“ o komunističkom kontinuitetu, udbomafiji i dubokoj državi.

Kada je istina o komunističkom režimu, ta žalosa priča o beskonačnoj (usprkos najvećih napora brojača kostiju) muči žrtava totalitarizma [...] na kraju razotkrivena, slijedi zahtjev za osvjetom (revanistički moment revizionističkog diskursa), za ispravljanjem nepravdi i uklanjanjem ostataka totalitarnog režima. Ovaj zahtjev zgodno koincidira s neoliberalnim ekonomskim mjerama novih, postsocijalističkih političkih elita, pa na terenu „popravljanje nepravdi iz vremena totalitarizma“ izgleda kao privatizacija nekadašnjeg društvenog vlasništva (banaka i drugih značajnih finansijskih institucija, industrije) i javnih službi (zdravstva, školstva, javnog prometa), smanjivanje materijalnih socijalnih standarda i denacionalizacija nekretnina. Revizionistička historiografija je dakle jedna od osnovnih ideoloških legitimacija tranzicijskih neoliberalnih „strukturnih prilagodbi“. To je očito i iz klasne pozicije, s koje je pisana – ne da se samo kloni ekonomske i socijalne povijesti socijalističke Jugoslavije, koja je povijest iznimnog poboljšanja materijalnog standarda, radničkih prava te životnih i radnih uvjeta radničkih klasa. Ona umjesto toga nudi pojedinačne primjere tragičnih gubitaka privatnog vlasništva nad tvornicama u procesu nacionalizacije i progaranja pojedinih malograđanskih inteligentaca. [...]

Druga značajna ideološka funkcija revizionizma je rehabilitacija kolaboracije s fašizmom – opet prikladno baš u vrijeme ponovne državne kolaboracije s nekim od fašističkih politika EU (vizni režim za pojedine države nastale iz bivše Jugoslavije, shengenski granični režim, zatvaranje prebjega u „domove za strance“, policijski nadzor i nasilje nad migrantima, državno zatvaranje očaju i toleriranje iskorištavanja migrantskih radnika bez papira, koji

O logorima u Beogradu u šezdesetim

Deskripcija užasa, progapagandna laž koja otkrije i po neku činjenicu, propagandna istina koja završava u laži intimizma

Aleksa Nešić

U posleratnoj Jugoslaviji je već od oslobođenja započeta izgradnja jedne temeljne kulture sećanja na Narodnooslobodilačku borbu, ljudska stradanja i heroizam radničke klase, koja se branila i barem privremeno odbranila od klasnih neprijatelja. Započete su izrade brojnih istorijskih analiza, književnih dela i analiza vojne strategije partizanskog pokreta, i tokom sledećih decenija kultura sećanja na NOB postala je jedna od opravdano najbitnijih aspekata jugoslovenske kulture. Kao deo te kulture, tematika logora smrti je postala ona najboljnja tačka koja je ostala da većito podseća radništvo Jugoslavije na ono što mu je fašizam uradio i na ono što su domaći izdajnici svesno odabrali da pomognu.

Šezdesetih godina prošlog veka literatura o logorima je bila još prilično štura, ali je postojala. Sledeća tri naslova nam mogu pružiti ideološki raznolik spektar odnosa prema događajima u fašističkim koncentracionim logorima tokom rata. To su odlična istorijska analiza „Dani Smrti na Sajmištu“ Lazara Ivanovića i Mladena Vukomanovića u izdanju SUBNOR-a, suštinski autobiografska knjiga „Sura Grobnica“ Dragomira Stevanovića i roman „Psalam 44“ Danila Kiša.

„Dani Smrti na Sajmištu“ je ozbiljan i prilično potresan rad koji sistematično analizira sve aspekte logora na Sajmištu, logora čiji ostaci postoje i dan-danas i kojima se ne pridaje nikakav značaj, iako ti zidovi svedoče o jednoj neverovatnoj ljudskoj patnji i monstruoznosti koju su ljudi sposobni da vrše nad drugim ljudima. Autori su rešili da priču o Sajmištu počnu već od nastanka logora i da je razvijaju dodajući iz poglavlja u poglavlje nove elemente užasa koji teraju čitaoca da dok čita knjigu razmišlja da li je moguće da je baš svaki aspekt tog mučnog preživljavanja bilo toliko težak, da ni je moguće da nije postojala nijedna svetla tačka u celoj nesreći koja je zadesila muškarca, ženu ili dete u logoru i da su fašisti ispoljivali toliku mržnju i toliku želju za uništenjem pod zaštitom sile koja im je davala za pravo da rade doslovno šta god požele sa logorašima.

Pod naslovom „Sura Grobnica“ je knjiga Dragomira S. Stevanovića, koju je izdao četnički savez „Oslobođenje“, u Londonu 1967. godine. Ova knjiga je sjajna ideološka suprotnost u odnosu na „Dane Smrti“, jer se bavi osudom postojanja logora kroz lični doživljaj autora, koji na autobiografski način priča priču o užasu Sajmišta, ali iz jedne desničarske, četničke perspektive prepune konfuznih, nenaučnih kritika Narodnooslobodilačkog pokreta, uz obilnu dozu građanskog elitizma svojstvenog desničarskoj misli. Uprkos ideološkoj nedoslednosti, mešovini različitih nelogičnosti ličnih stavova autora, kao i povremenim izlživima vulgarne kritike NOP-a, knjiga je sjajno napisana i ne pušta čitaoca do samog kraja, jer je u skladu sa ideologijom autora knjiga bazirana najvećim delom na stravičnim prikazima zločina fašista u logoru, ali sa jakim nacionalističkom notom u kojoj se oseća mržnja prema gestapovcima ili običnim čuvarima pre svega zato što su oni Nemci, pa tek onda fašisti.

Poslednji naslov je roman Danila Kiša „Psalam 44“, u kojem autor gradi priču prepunu tenzije i užasa unutar fašističkog logora. Priča je fokusirana na mladu majku Mariju, koja sa svojim tek rođenim detetom čeka signal od muža Maksa za pokušaj da sa detetom pobegne iz logora. Roman se uglavnom odvija u jednoj prostoriji u logoru gde su smeštene žene i često se autor vraća na trenutke iz Marijinog detinjstva, pokušavajući da da moralističku analizu fašističkog ludila implicitnim postavljanjem pitanja poput: kako, zašto i čemu. Naravno, u najvećoj meri promašuje, jer kao i svaki liberal Kiš ne uvida nužnost analize istorije sa materijalističkih pozicija nego se gubi u idealističkim apstrakcijama.

rade u Sloveniji na crno i bez ikakvih političkih prava ili socijalne sigurnosti, te i autonomne i autohtone fašističke mjere, kao što je bio izbris). Rasni i nacionalni šovinizam tako postaju dio službenog i legitimnog javnog diskursa, po ideološkoj formuli koje je najsrašnija proponećica Spomenka Hribar (šovinističke eskapade u parlamentu i u znanstvenim monografijama doduše su djelo njenih prostijih suputnika, ali poštenjaka pomirbena ideološka formula Hribarove upravo je ono što osigurava pomirenje između takvih ispada i liberalnog političkog prostora, u kojem bi oni morali biti načelno neprihvatljivi – kada teži narodnom pomirenju Spomenka Hribar u stvari spontano radi za *pomirbu* između otvoreno fašističkog i deklarirano liberalnog diskursa, koji se, kada baš ne briše ili ne zatvara tuđince u narodnom tijelu, zasniva na vrijednostima slobode i ljudskih prava) – ako je moguće misliti NOB bez revolucije, ako ga je moguće odvajati do te mjere da je moguće opravdavati samo patriotsku borbu za nacionalno oslobođenje (a ne i ekonomsku, socijalnu i političku borbu), te ujedno osuditi njegov revolucionarni dio, onda ista operacija mora vrijediti i za domobranstvo. Domobranstvo tako *možemo* razlikovati od fašizma, afirmirati njegov patriotski, a odbaciti njegov loš, fašistički dio. [...]

Kolaboracija s fašizmom u toj je perspektivi „taktička“, nužna u borbi protiv drugog, komunističkog totalitarizma. Na narodnjaštvo reducirano partizanstvo i od fašizma oprano domobranstvo tako su spremni na pomirbu, dok su fašizam i komunizam izjednačeni u svojem totalitarnom karakteru – i kopanje kostiju te traženje drugih dokaza za totalitarnost komunističkog režima može početi (ujedno mora prestatii svako spominjanje njegovih pozitivnih socijalnih i političkih uspjeha i tekovina – posebno zato što je takvo spominjanje uvijek u suprotnosti s neoliberalnim projektom nazvanim tranzicija).

Izdavač Centar CZKD	Produkcija Udžeti neznačajni i njegoviji komiteti	Urednici Branimir Stojanović Dragomir Olujić-Oluja Noa Trštelner	Dizajn Matija Medenica	Štampa SZR Student	Tiraž 5000
<i>www.protivzaborava.com/zidne-novine</i>					
© PTOTIV nezavisno i samostalno - Neovisno udružena i potporom PTOTIV nezavisno i samostalno - Neovisno udružena i potporom The European Commission supports the production of this publication does not constitute an endorsement of the content which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.					
1888 910-8480(-1-3) 41. Zvez. 2009. posla 1529-1545 - Europa - Beograd 000000 024261 88-10 21048400					
Robert Bosch Stiftung					

PROTIV ZABORAVA

4 logora u Beogradu u Drugom svetskom ratu

4 logora u Beogradu u Drugom svetskom ratu

Primo Levi promišljajući pojam svedočenja pravi razliku između svedočenja o sopstvenim patnjama žrtava i svedočenja o sistemu koji proizvodi te žrtve. Kategorički, prednost daje ovom drugom: „pre svega zato što su Lageri bili politički fenomen“ (Primo Levi, „Potonuli i spaseni“). Nije slučajno da se upravo ta knjiga pojavljuje na italijaskom 1986. i 1988. na engleskom jeziku. U 80-im sa uvođenjem neo-liberalizma počinje se sa institucionalnim prikupljanjem svedočanstava žrtava Holokausta i formiranjem diskursna komemoracije, gde za svedočanstvo koji preporučuje Levi ima vrlo malo mesta.

Sa završetkom političkog kolonijalizma dobitak od ekonomskog kolonijalizma ostaje u privatnim rukama, a ekonomska kriza u 70-im dovodi do toga da zapadnom etetističkom kapitalizmu trebaju nova mesta ekspanzije, čime počinje pljačka sopstvenog građanstva i pritisak na socijalističke zemlje Istočnog bloka i Skandinavije. Ucenivanje pod sloganom „kapitalizam nema alternativu“, koje na kraju rezultira padom Berlinskog zida i pljačkom Istočne Evrope kroz privatizaciju, vrlo je slično operaciji totalitarizma urađenoj samo 50 godina ranije. Tada i do dan danas politici svedočanstva i istorijske analize sistem Nazizma ostaje opasnost „zato što im je upravo kao bivšim borcima protiv fašizma (ili onima koji se protiv njega i dalje bore) bilo jasno da je svedočenje zapravo objava rata fašizmu“ (Primo Levi, „Potonuli i spaseni“). Kao nosilac anti-fašističke borbe i jedino ideološko mesto van kapitalizma, komunizam je opasnost i kada u realnosti više ne postoji. Zato je u Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope 1996. godine usvojena Rezolucija o merama za razgranju nasleđa bivših komunističkih totalitarnih režima, a 2006. Rezolucija o potrebi osude zločina totalitarnih komunističkih režima i 2008. se proglašava Dan sećanja na žrtve stalinizma i nacizma.

Da bi se još više ogradili od političkog i ekonomskog impakta anti-fašizma, sećanje (remembrance) se delegira, kroz programe finansiranja, na oblast kulture i obrazovanja zajedno sa programima različitosti i multi-kulti ideologijom. Kao rezultat dobijemo pojam levice koja u praksi znači bez neposrednih izložbi, konferencija i umetničkih radova.

KREMATORIJUM

Društvo protiv zaborava, jedna od mnogobrojnih organizacija koje se bave uspomenu na žrtve Holokausta, čija je namena da izučava i istražuje događaje koji su se odigrali u vreme Drugog svetskog rata.

Muzej Banjickog logora, najstarije mesto koje je ostalo od zloglasnog ustaškog logora u Beogradu

Van grada na polju pustom, širokom stoji kuća smrti

Tadej Kurepa

Tokom postojanja, od 5. jula 1941. do 3. novembra 1944, Logor na Banjici je bio najveći koncentracioni logor na području okupirane Srbije i jedno od centralnih mesta u sistemu represije na Balkanu tokom Drugog svetskog rata.

Radi boljeg razumevanja pisane kulture sećanja SFRJ u toku 1970-ih godina o koncentracionim logorima na teritoriji Beograda, uporedičemo tri publikacije, različitih žanrova, koje na različite načine za temu imaju koncentracioni logor Banjica: knjigu istoričara Venceslava Glišića „Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941-1944.“ u izdanju Izdavačkog preduzeća „Rad“, Beograd 1970; zvanični vodič „Muzej Banjickog logora“ u izdanju Muzeja Grada Beograda iz 1975, koji je potpisao Voislav Čirković; te dramu u stihovima „Banjička istraga“, u samostalnom izdanju autora Bogdana Lučića, Beograd 1971.

Iako su sve tri knjige štampane 1970-ih, u njima se ne osećaju previranja i debate u ovoj dekadi, verovatno zbog toga što misao uglavnom duog sazeva pre nego što je postane moguće uzdati u knjigu. Venceslav Glišić, iako ima poglavlje knjige koje se bavi „Prognoima i uništavanjem Jevreja i Cigana“, ni na jednom mestu ne koristi reč Holokaust, jednostavno zbog toga što na prelazu iz 1960-ih u 1970-e pojam holokausta još nije bio u upotrebi.

Za razliku od prve dve knjige, obe su u domenu fotografije, treća publikacija, iako zasnovana na fotografiji i iskustvima banjčkih logoraša, značajno se razlikuje. Bogdan Lučić, osim činjenica, pokušava da nam prenese, koliko je to moguće, atmosferu, raspoloženje i senzibilitet logoraša i njihovih mučitelja u Banjickom logoru. U uvodu „Banjičke istrage“ stoji rečenica koja bi trebalo da pruži neku vrstu *post festum* utehе i smisla: „U svakoj borbi se gine, ali samo u pravедnoj pobeduje“, a za koju je potpuno očigledno da je istorijski neistinita i logički neodrživa.

Veoma su zanimljiva odstupanja vodiča „Muzej Banjickog logora“ iz 1975. od naučnog rada Venceslava Glišića objavljenog pet godina ranije. Dobar primer je supitlna manipulacija brojem žrtava. Venceslav Glišić navodi da je, prema sačuvanim logorskim knjigama, kraj logor prošlo 23.697 ljudi, od kojih je streljano 3.849, uz pretpostavku da je taj broj veći jer Gestapo u svom delu logora nije vodio evidenciju, a neki zatvorenci nisu ni uvođeni u knjige, nego su odmah po dolasku iz zatovora streljani. On takode iznosi podatak da logoraši nisu streljani samo u Beogradu, nego su ih odvodili u razna mesta Srbije i tamo streljali, kao i da su logoraši sa Banjice transportovani u Nemačku i neke druge zemlje, te da je hiljade banjickih zatvorenika prošlo kroz koncentracije logore nacističke Nemačke, od kojih mnogi nisu preživeli razne torture kojima su bili izloženi. Vodič „Muzej Banjickog logora“ jednostavno odbacuje prikupljene i obrađene podatke: „Svi ti dokumenti ne daju nam pravo stanje o broju zatočenika koji su prošli kroz Banjicki logor. Međutim, približno tačan broj streljanih utvrđen je posle oslobođenja na stratištima Beograda. Utvrđeno je da je na stratištima u Jajincima streljano oko 80.000 ljudi“.

U poređenju sa dramom u stihovima „Banjička istraga“ i doktorskom disertacijom Venceslava Glišića, publikacija „Muzej Banjickog logora“ pruža daleko više materijala za analizu društvenog i političkog značaja i uloge sećanja na beogradske logore tokom 1970-ih godina u SFRJ, u vremenu kada je mnogo bivših logoraša još u životu i teži društvenoj vidljivosti i priznanju za hrabrost koju su iskazali prolazeći kroz užase Banjice i drugih logora, na domak smrti.

Sećanje na sećanje 90-ih

Sadržaj iz izdanja „Protiv zaborava“

Ja sad imam neko svoje sećanje koje je o opštoj političkoj atmosferi, temama, fokusima devedesetih. Očigledno se taj korpus ideja o istoriji i nastanku Jugoslavije u II svetskom ratu raspadao. To raspadanje imalo je svoje specifične razvoje u svakoj republici. Ovdje je bilo okarakterisano navodnim zadržavanjem neke kasne partijske linije SKJ ili konstruisanjem nekakve socijalističke linije, od strane Miloševićeve garniture na vlasti, koja je pretendovala da zadrži taj simbolički kapital i da koristi sećanja na NOB, na socijalistička dostignuća kao i da eksploatiše bundžijsku retoriku, a sa druge strane pripuštanjem u javnu sferu, reakcionarne, pre svega četničke ideologije itd, kojame se na kraju krajeva u velikoj meri ta garnitura politički i rukovodila. Kao rezultat, zvanično sećanje na II svetski rat je automatski dovedeno u pitanje, npr. ti memorijalni rituali koji su bili karakteristični sve do kraja osamdesetih, su se proredili, promenili ili nestali. Bajford piše o tome na koji način su se obeležavali važni datumi, tu očigledno počinje borba za poziciju najveće žrtve ili žrtve uopšte, ili nepojamne žrtve. Tu se narativ o holokaustu, ukazuje za jedan deo srpske elite, kao vrlo zgodan za produkciju narativa o srpskom stradanju u II svetskom ratu, naravno potpuno u direktnoj zloupotrebi tog narativa u tekućim događajima. Jednostavno rečeno, adekvatno i dostojno sećanje na II svetski rat zamire.

...

To je kriza sećanja i ta kriza prati krizu u strukturi jugoslovenske federacije, jugoslovenske ideje. Kako je istakla Mari Zanin Čalić, to su sredine koje su imale, prvo, mogućnost da razvijaju sopstvene politike, drugo, imale su različite ideje o tome i šta je zajedništvo, i šta je autonomija, šta je progres i koji je najbolji put progresa. Na kraju krajeva, u Jugoslaviji smo imali čudnu kombinaciju republika i pokrajina „prvog sveta“ i republika i pokrajina „trećeg sveta“, jedna komplikovana zajednica za opstajanje na onome što Unkovski-Korica izdvojio kao odlučujući faktor koji je u stvari uništio Jugoslaviju i jugoslovensku privредu, a to je svetsko tržište. Čim si počeo da šuruješ sa tržištem ili da se prilagođavaš, hoćeš tu da budeš uspešan, ti si uleteo u jednu igru u kojoj jednostavno nisi imao šanse sa tim unutrašnjim sklupom.

...

Naravno, kad počinje rat, ta retorika je do pola NOB-ovska, naročito za Hrvatsku, to su sve tamo neke ustaše, i neki fašisti, a od pola je četnička – srpski nar od koji je uvek istorijski ugrožen, koji treba da bude na jednoj homogenoj teritoriji itd. Tu, naravno, i te politike sećanja dolaze u krizu, i šta se dešava konkretno devedesetih? Prvo, opozicione partije nastupaju pod geslom građanske demokratije, sloboda itd, nastupaju i sa politikom kriminalizacije celog komunističkog pokreta, ideje NOB-a itd. Revizionističke legende koje su do tada bile u sferi između porodičnih laži i opskurne emigrantske literature postaju ojednom neke istine koje se podrazumevaju: „... kako niste znali: ubili su 30.000 najpametnijih Beograđana, cvet mladosti intelektualne... svi su sahranjeni ispod stadiona Crvene zvezde.“ [...] Što je najsmešnije, veliki deo stanovništva, ili bar onog politički zainteresovanog, prihvata te narative, samo što kao misle da je Milošević taj koji će to nekako da sredi. Oni prihvataju narative opozicije, kao što su većita ugroženost, zli komunisti itd., ali ipak Milošević će to da sredi – on očigledno više nije komunista.

Dovoljno je samo da kažem da Vuk Drašković vodi opoziciju. [...] Njegova politika sećanja je bila da su komunisti uništili srpski narod i da su zločine počinili partizani, da su u stvari četnici bili ti koji su se borili protiv okupatora i on onda sve vreme, shvativši da ne može da dobije na izborima, da je otpunai autsajder, počinje sa politikom pomirenja, da treba da se pomire komunisti, tj. partizani i četnici. [...] Ali nema neke razlike između građanskog opozicionog bloka i toga što priča Vuk, nema. Svi oni suruju sa Vukom, totalno. Oni ga doduše tretiraju kao korisnog idiota, koji će da završi posao, da skloni Miloševića nekim svojim volšebnim sposobnostima...

...

I kad treba taj Drugi svetski rat nekako re-kapitalizovati u politici sećanja, počinje to manipulisanje uz pomoć propagandnih poštapalica tipa društva srpsko-jevrejskog prijatelјstva, i pretenzija na poziciju žrtve koja je nesameriva sa bilo čime drugim. [...] Oni nešto što ima poseban istorijski smisao i značaj, potpuno manipulišu i zloupotrebļjavaju i prave od toga pričuinić za osvetloljubivost i rat.

Bitno je da je u školskim udžbenicima već tada došlo do prve revizije, neki to smatraju i gorim manipulacijom nego što je ona kasnija, jer je glasla da kao jesu partizani bili borci, ali i četnici su bili tu. Nije se doduše još ušlo u njihovu ideološku rehabilitaciju i glorifikaciju, ali su prepoznati kao neki pokret otpora. To je dakle još pod Miloševićem, dok je u stvari bila prisutna stručna recenzija, kakva-takva, nad tim udžbenicima. Posle 2000. to su bili potpuni decizionizam i privatizacija, ko je zbogom priliku i funkciju, pisao je i štampao. U svakom slučaju, bitno je da tada, krajem devedesetih, u krilu demokratske opozicije već čekaju spremne za širu upotrebu teze revizionističkih istoričara tipa Dimitrijevića, Nikolića itd. Šta tu počinje da se vidi: to je Dubravka Stojanović opisala, kad je istakla da revizionizam ima pet agregatnih stanja. Prvo stanje je umetnička imaginacija Vuka Draškovića. Umetnička imaginacija, šta ćeš joj sad, takva je kakva je, tako imaginacija funkcioniše. Ali polovinom devedesetih dolaze, pojavljuju se pomenuti istoričari koji (po svemu sudeći, u manje ili više konkretnu podršku SPO-a) toј Vukovoj umetničkoј mašti daju naučni kredibilitet.

...

U međuvremenu, Miloševićeva i јulovska ekipa počinje da sprovodi vrlo ozbiljnu privatizaciju. Traži se šta je najbolji legitimitet za ono što predstoji, a predstoј, naravno, potpuni krah tog modela tipa bićemo jedinom nogom u socijalizmu, drugom nogom u kapitalizmu. Krah tih Miloševićevih politika osećao se na neki način i kad je on slavno pukao na temi istorijskog sećanja...

Popularna priča o NOB-u jeste bila i propaganda, preovlađivala je čak propagandna nota, ali ona je i kao propaganda bila utemeljena na istorijskoj istini. Ona nije bila previashodno propagandni konstrukt, i mada je zadobijala takve ritualne i glorifikujuće stilske, estetske forme, najvećim delom se zasnivala na istini- tim događajima koji su sami po sebi bili najbolja promocija i propaganda NOB-a. Dan-danas, ozbiljni istoričari kad ih cimaš u vezi revizije i rehabilitacija samo što ne kažu: ma neka pišu šta hoće i neka rehabilituju i Dražu, to neće promeniti istoriju, činjenična manipulacija je takva da ništa ne može da promeni tu istoriju, njihov posao je dakle trenutno politički utilitaran ali svakako uzaludan. To je onda za aktiviste borba s vetrenjačama, kad ti te ažurne fabrikante nove istorije, ljude koji su potpuno pali kao racionalna bića ubeđuješ da treba da budu racionalni. To nikad ne vodi nekom naročito ishodu.

...

Žrtve su u socijalizmu imale pretežno jedan nacionalno neutralan karakter i bile su žrtve fašizma. To su bile žrtve fašizma i žrtve rata. To nisu bile ni žrtve Nemaca, već žrtve nacista i fašista. A kad se kaže fašista, misli se na sve fašiste, dakle i na domaće naciste i na njihove saradnike. A u devedesetim ceo srpski narod postaje žrtva, i onda to što su realno bile srpske žrtve u Drugom svetskom ratu, biva prikazivano u kao nekom kontinuumu sa aktuelnim stanjem, kao da ne postojii nikakav istorijski rakurs i kontekst. Mislim da je to pogubno uticalo na događaje, da je Milošević izvuкао tu kartu koji su mu akademici utrpali a iks takvih karata utrpala je u igru i druga reaktionarna elita. Kad je on sve to izvuкао na sto verovatno se i sam malo uplašio kad je video koji efekat ima. Jer, recimo, Srbi su u Hrvatskoј naterani u rat preko te priče na jedan vrlo artifićijalan i manipulantski način. Imali su razloga da se plaše kao brojni pojedinci koji su došli ili su lako mogli da dođu pod udar tuđmanovske vlasti, bilo je tu svega i svačega za pobuniti se politički, ali da se pobune vojno – razloga za to realno nije bilo, bar koliko sam ja imao uvida

i naknadno pričao i detaljisao sa mnogim ljudima iz ondašnje Hrvatske. Ali šta je uopšte tada bilo realno? Kad gledaš Televiziju Beograd i kad tu strabuste nešto tipa da su ustaše tog dana zakopale tri deteta negde tamo, kao što su u ih i Drugom svetskom ratu zakopale, na istom mestu itd. itsl. To je imalo tu funkciju najstrašnije zloupotrebe, to je bilo stvarno jezivo.

...

Rezolucija Saveta Evrope, ta podlost sa izjednačavanjem zločina fašizma i komunizma... Jugoslavija je specifična zemlja kad je u pitanju Drugi svetski rat, ne samo zbog karaktera i veličine pokreta otpora, nego i zbog slobodnih teritorija, i razvoja organa vlasti itd. Treba svima da bude jasno, ako je neko imao pravo da vodi neku autonomnu politiku sećanja, imala je takva zemlja. Međutim, vlast koja je nekakva naslednica, što institucionalna, što konceptualna KPJ itd. bila je decenijama u postepenom kolapsu. Tu dakle ima malo toga od te oslobodilačke politike. Još sedamdesetih ostaje malo šta te politike, znači nema ko da nastavi, nema niko taj politički profil i taj ideološki bekgraund koji bi mogao da nastavi neku vrstu autentične, samostalne politike sećanja zbog autentičnog i samostalnog razvoja i ishoda ratnih događaja. Vlast se seća prigodno i ritualno, prilično isparznim pokušajima revitalizacije prošlih narativa. Tzv. demokratska opozicija koja uvodi reviziju, naravno, reuspostavlja i taj priručni civilizacijski konflikt između prozapadnih snaga (gde spadaju i četnici najvećim delom) i nekih antizapadnih, da kažemo aziјatskih snaga koje su naravno pripisane komunizmu, po staroj kolonijalnoj formuli. I onda ta tobože prosvetčena opozicija koja bi trebalo makar neku racionalnost da ima i gura, ona u stvari poseže za demonizacijom komunizma jer joj je to ideološki blisko a i korisno za propagandu i klasni rat. A u političkom radu namiguje evropskim moćnicima da, ako treba nije nikakav problem, napisaćemo sebi novu istoriju onako kako vama odgovara. Gubi se elementarna istorijska orientacija, a kako vidimo da nema nikog ozbiljno zainteresovanog da održi tu orientaciju makar na nekom simboličnom planu – pojavljuje se prostor za aktivizam, za neku vrstu neprek